

Szegő György
Egy régi kép – Kazimierz
Fesztivál idején

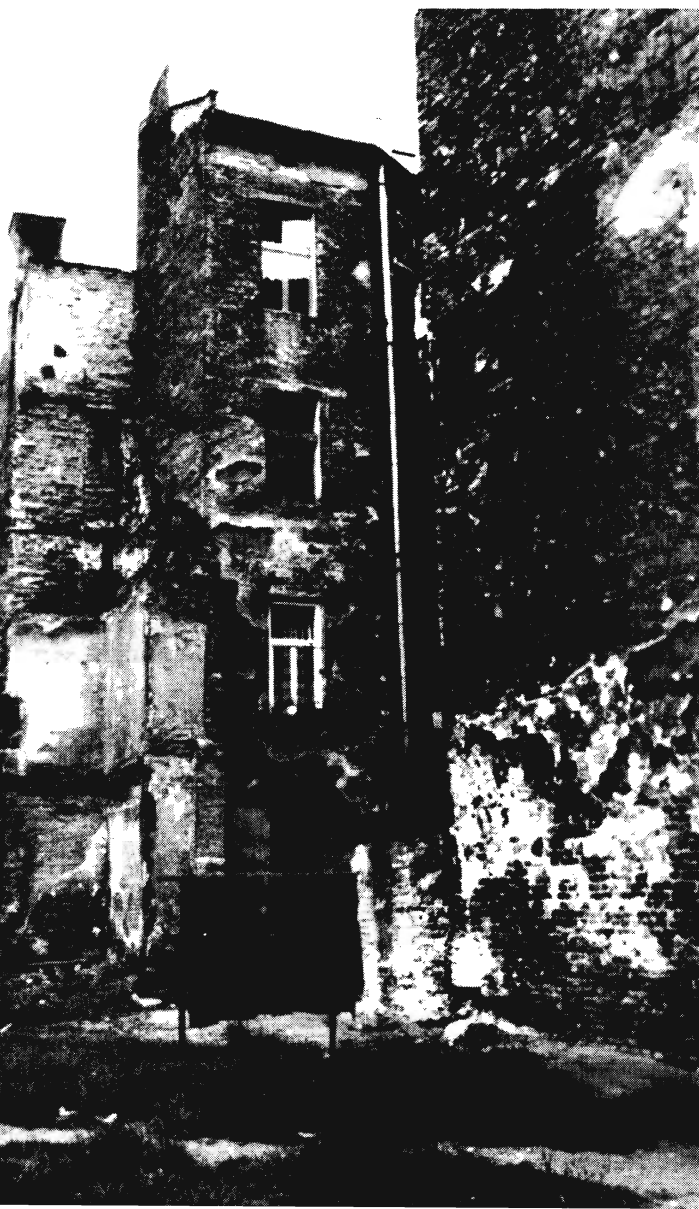

Krakkó: igazi európai centrum. Trieszt, München, Berlin, Königsberg, Vilna és Kijev körülbelül egyforma messze esik innen. Hasonló közelségben vannak egy középső kör városai, Budapest, Bécs, Pozsony, Prága, Varsó és Lemberg. Vagy inkább voltak, ha Közép-Európára mint egységre gondolunk. Borostyán, só és posztó utazott erre, és gyakran itt

is cserélt gazdát. Megesett kétszer, hogy a cserre helyett tatárok rablóhadjárata volt a közvetítő, sőt a kán hordái fel is gyújtották a várost. Azután a korabeli legmodernebb városépítészeti elvek szerint, négyzethálós utcarendben építették újjá Krakkót, a vízmosságok regulálta középkori telekhatárokon alapuló romantikából semmi sem maradt. Azaz mégis: Kazimierz, a

gettó. A Wawel alatt az arisztokrácia, a patríciusok és a klérus egykor modernizált, később egyre konzervatívabb élete zajlott, és ellentétként létezett egy, az egyetemek körüli felvilágosodott, liberális városrész is, ahol e században az avantgárd láthatatlan, pincékbe rejtett fellegvárai épültek ki. A Visztula kanyarjában, a Nagy Kázmér 1335-ben alapította Kazimierzben pedig szinte minden középkori maradt: ferde támpilléres méteres falak között zsidó kiskereskedők színes forgatagát őrizte az itt-ott még ma is látható magas téglauerődítés. Ötvenötezren éltek itt 1939 őszéig, amikor hirtelen minden összeomlott. Azaz az itt élt em-

Kazimierzi anix

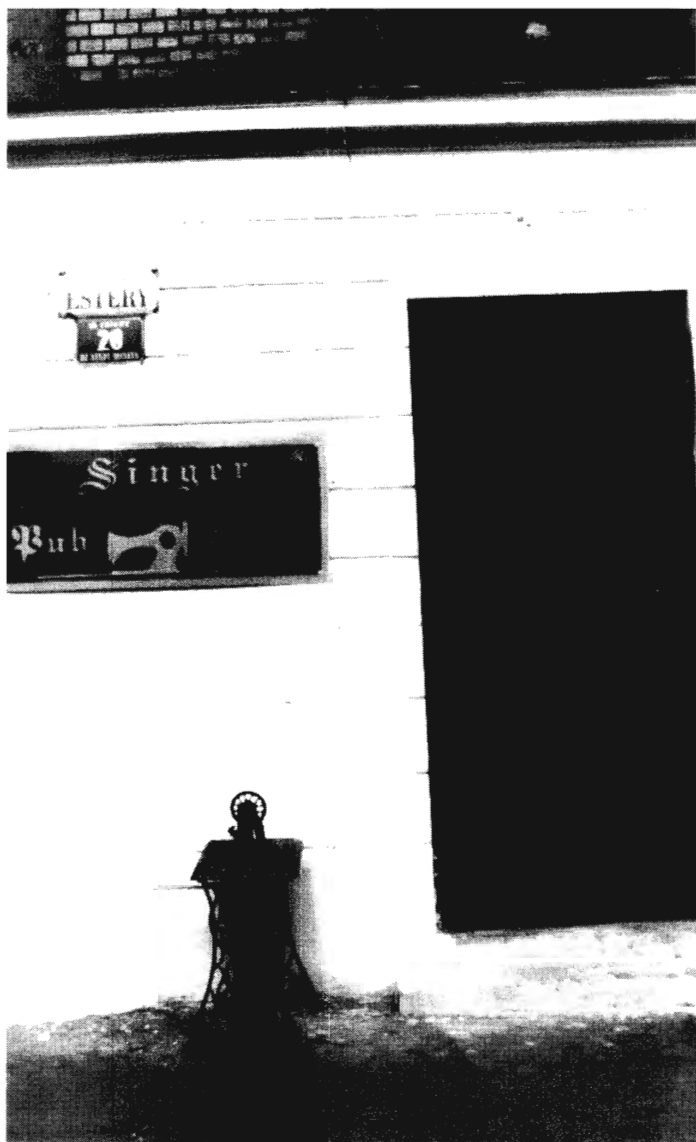
berek világa, mert a házak kövei többet kibírtak. Amint a régi rabbik gazdagon faragott barokk sírkövei a plaszówi kőbányába telepített gettó útkövezeteként ma is állják az időt. Azután a házak is mállani kezdtek, minden szürke lett, csak Spielberg itt forgatott Schindlerfilmjének nagyjelenetében villant egy piros kiskabátos lányka. A nyolcvanas években azután az új gazdasági-politikai helyzetben a tőke felfedezte a „nagy” lehetőséget. Vendéglők (kóserek is), kávézók, könyves és judaikaboltok, antikvitást és képeket kínáló galériák nyíltak, házak menekülnek meg a végső pusztulástól, zsinagógák kapnak újra régi kultikus és új kulturális funkciót. Az egész néhai „letelepedési körzetből” maradt, az új diaszpórában túlélővé lett zsidóság leszármazottai ide zarándokolnak (talán a *Schindler listája* hatásának is tudhatóan).

Jerzy Kosiński, Amerikába emigrált lengyel-zsidó író, amikor 1988-ban itt járt, meg is fogalmazta, mit jelent ma számára Kazimierz: „Számomra Kazimierz a történelem legfontosabb része... Az a 45 percnyi távolság, amely elválasztja Auschwitz-Birkenautól, nagyon fontos és szimbolikus távolság. Erre a távolságra emlékezni kell. E távolság a holocaust négy esztendejének szörnyű sötétségét jelenti, de azt a sok száz évet is, amikor az élet minden területén, a kultúra minden formájában óriási, robbanásszerű fejlődés volt itt.”

Most valódi sétákat lehet tenni itt egy már teljesen szellemivé lett, virtuális, könyvekbe zárt világban. Benézhetünk az Eszter utca 20. szám alatt nemrég megnyitott Singer kávézóba, ahol nagyanyáink varrógépállványából kávézóasztalka lett, a falon ódon fényképek, a belső kis szobában egy történelmi installáció: a tizes évek kisemberének szűk, vaságyas-éjjeliedényes hálószobája. Szemben a Kupa utcai Izsák zsinagógát az 1630-as években egy gazdag kereskedő, Izsák Jakubowicz alapította. És bár az egyházi vezetők, két püspök harcos vezényle-

tével a lateráni zsinat rendeleteire hivatkozva igyekeztek meggátolni az új zsinagóga felépítését, hat éven belül mégis állt a pompás kora barokk épület, kívül rusztikus portállal, belül gazdagon díszített stukkós mennyezetdekorációval és falnyi méretű kalligrafikus freskókkal – ezeket ma gyönyörűen rekonstruált állapotukban láthatjuk. Különösen szép a főbejáratot két oldalról körülvevő lépcsőfeljáró, loggiaszerű megoldással a tetején, amely a női galériához vezet. Az Izsák zsinagóga megépítéséről egy legendát is őriz a hagyomány. Amikor a nép látta, milyen pompás építmény készült, ki akarták rabolni. A rabbi megtudta a tervet, és bezáratta Kazimierz kapuit, a rablók így csak a Szeroka utcai temetőn át tudták megközelíteni célpontjukat. Néhány bátor zsidó fiatal beöltözött rituális halotti ruhába, és csendben várt a temető kijáratánál. Amikor a rablók éjjel átmásztak a temető falán, látva a halotti ruhába öltözött néma alakokat, rémülten szétszaladtak.

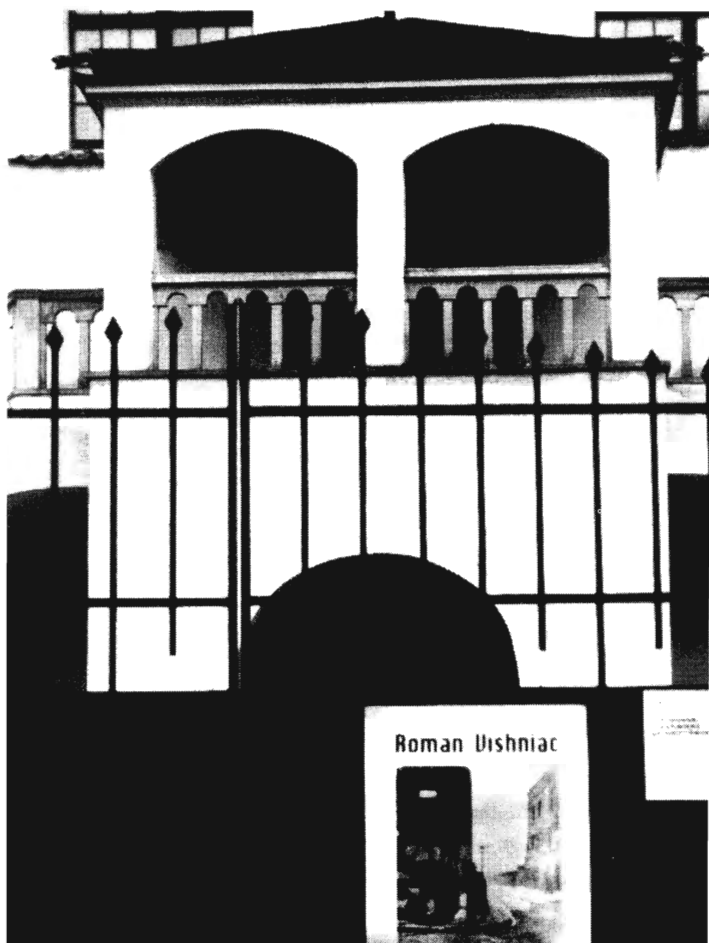
A zsidó kultúrfesztiválra, mely rendszeressé vált, az idén az egykor halotti lepelbe öltözött zsidók visszatértek az Izsák zsinagógába – ha csak egy fotókiállítás erejéig is. Roman Vishniac, Amerikába emigrált, ma nyolcvanöt éves világhírű fotográfus képei töltötték be a nagytermet. Az itt látható legkorábbi fotót Moszkvában, tizenhárom évesen készítette – a többi 1937–39 között. Abban az utolsó pillanatban, amikor a kelet-európai zsidóság életét még megörökíthette a kamera lencséje. Ma szociofotónak neveznénk, amit Vishniac akkoriban csinált: végigfényképezte a kazimierzi, munkácsi, varsói, lublini zsidó közösségek már pusztán a modernitástól is a végső pusztulás felé tartó utolsó éveit. A téli hajnali utcákon való ácsorgást, az imádkozó rabbikat, az egyre üresebb utcákat, a varsói zsidó piacot, a válogatást az ócskás kínálta télikabátok között, a rituális ünnepek meghittségét. 1938: az utolsó krakkói hanukka ünnep. 1939: Varsóban

A Singer

28 zsidó napilap jelenik meg, de senkinek nincs pénze rá, hogy akár egyet is megvegyen közülük.

A képeken csodálatos atmoszférájukkal együtt megörökített életek, utcák, hagyományok két-három év alatt eltűntek a semmibe. A zsinagóga melléktermében egy kisebb, Vishniac világát és mai tisztánlátásunkat kiegészítő tárlat: Kazimierz és a zsidók az 1990-es évek-

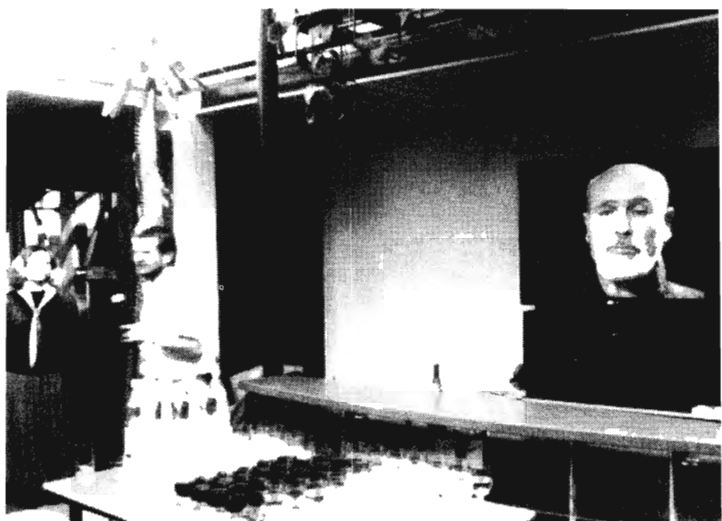
ben. Két fiatal fotográfus, Maciej Hen és Elżbieta Małka a lengyel zsidóság „újjászületését” dokumentálja. Szomorú összevetési alap a szomszédos teremhez képest az a néhány zsinagógajáró, talmudbújó fiatal, a kazimierzi egyetlen zsidó hagyományt tanító iskola diákjainak mégoly vidám purim ünnepe. Bill Clinton fesztelen beszélgetése a krakkói zsidókkal. A mai zsidó közösségi élet legárulkodóbb fotói természetesen a temető-képek. Itt fogható meg, milyen törekeny, bizonytalan a fennmaradás, a remélt újjászületés.

Egy másik fotókiállítást az újonnan épült Zsidó Kulturális Központ fogadott be. Erwin Schenkelbach *Lengyelek Izraelben* címmel mutat be a művészvilág nagyjait megörökítő képe-

it. Láthatjuk itt Andrzej Wajdát Tel-Avivban, a *Dibuk* rendezése közben, Tadeusz Kantort, Józef Szajnat, de itt van az Izraelbe látogató Czesław Miłosz is (a vernisszázson Erwin elegáns fotót készít a személyesen megjelenő íróról, éppen e saját képe előtt). Schenkelbach egyébként fotográfus családból származott, apja festői fényképeket, tájképeket készített a húszas, harmincas években, a szülői ház mindig teli volt neves vendégekkel. Schenkelbach számára – a csak Kafkához mérhető író és képzőművész – Bruno Schulz látogatásai jelentették a legmeghatározóbb élményt. Tizennégy éves, amikor családját Belzecen kiűrték, egyedül menekült meg, álnéven bujkált Varsóban a háború végéig. 1963-ban Izraelbe emigrált, ott

lett elismert fotós, számos magazinnak dolgozik ma is a világ minden táján.

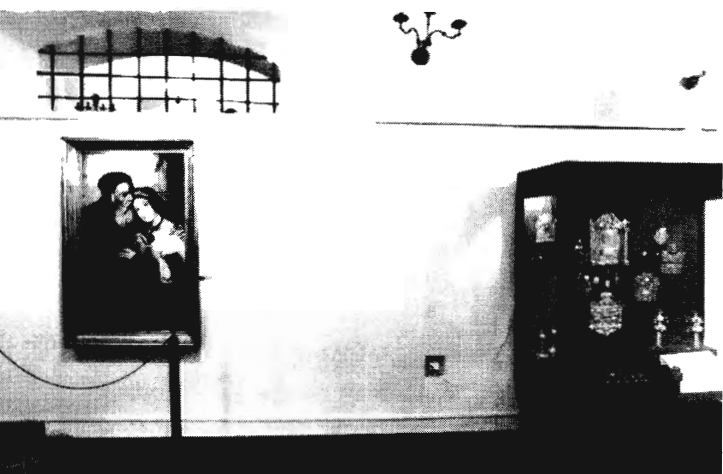
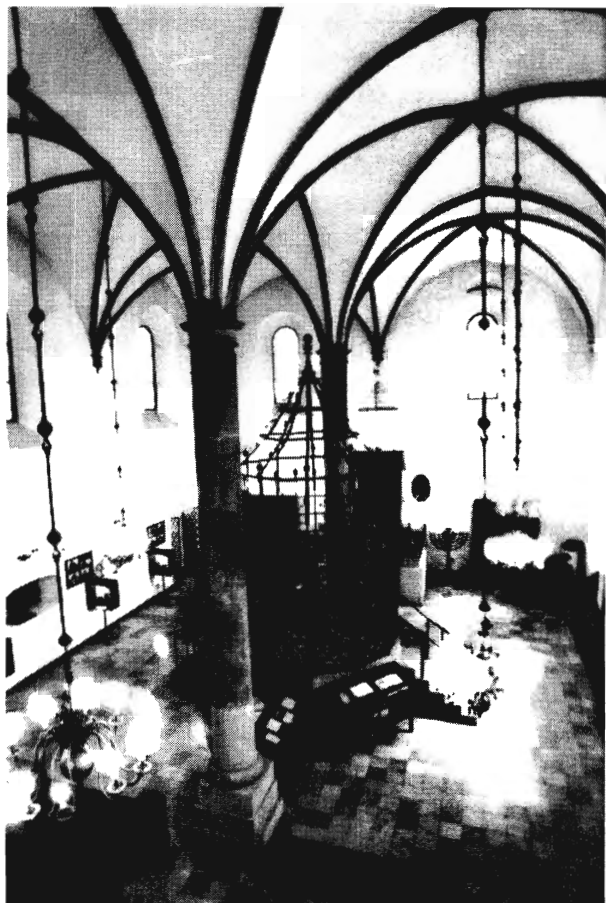
Itt, a kultúrcentrum épületében ennek ellenére jelen idő van. Az épület eredetileg imaház volt, a Meisels rabbiról elnevezett utcában. 1886-ban épült, adományokból, a krakkói aranyművesek egykori öntödéje helyén, építész az akkori Krakkó egyik legnevesebb építész, Jacek Matusiński volt. Az utolsó felújítás a múlt század végén történt. A háború után sokáig állt a gyönyörű épület elhagyatottan, szörnyű állapotban. 1986-ban, amikor a zsidó múlt iránti érdeklődés fontos állomásaként megalakult a Jagello Egyetem Lengyelországi Zsidó Történet és Kultúra Kutató Központja, a kutatóintézet igazgatójában, az ellenállás hőseként tisztelt Józef Gierowskiban megszületett a Zsidó Kulturális Központ eszméje is. 1990-re gyűlt össze annyi pénz, kilencvenöt százalékban az amerikai Kongresszus felajánlása eredményeképpen, hogy elkezdhessék az építkezést. Azon túl, hogy az épületet eredeti stílusában felújították, kulturális és oktatási célokra kellett átformálni. Ami kívül neoreneszánsz jegyeket visel, az belül posztmodern tágasságot, világos kapcsolatokat generáló, összekötött tereket, nyitott lépcsőházakat és sok üvegfelületet tartalmaz. A technikai felszereléshez hozzátartozik a videoprojektor, a számítógépes hálózat és a szinkrontolmácsolási lehetőség, a jól felszerelt könyvtár és előadóterem, archívum; szemináriumi szobák kísérik a nagyobb kiállítótereket, a kávézót, az információs szolgálatot. A terveket és a kivitelezést a Skalski Construction Company végezte. 1993 novemberében nyílt meg a központ a nagyközönség előtt, és szinte azonnal igen széles állandó látogatóköre alakult ki. A központot működtető alapítvány, a Judaica Foundation többlépcsősre tervezte az intézmény kiépülését, jelenleg az első stádiumnál tartanak. A következő években fogják átépíteni és a Központhoz illeszteni a szomszédos épületrészt, melyben

Erwin Schnkelbach, a kiállítását megnyitó performance-on

többfunkciós irodák és egy kóser étterem működik majd. Egy hosszabb távú terv szól arról, hogy a komplex létesítményt szállodával egészítik ki.

A gettót keletről határoló Szeroka utca házai egész Krakkó épületeitől különböznek. A XVI. században itt élő gazdag zsidó polgárok a legjobb építészeket foglalkoztatták és a legkorszerűbb technikákat használták. Négy zsinagóga és a csodatévő Remuh rabbi sírja körül kiépült kazimierzi temető található ebben az utcában. Az úgynevezett Régi Zsinagóga, Lengyelország legrégebbi zsinagógája, a reneszánsz építészet gyöngyszeme. Az 1450-es évek második felében épült, majd egy tűzvészben teljesen elpusztult. 1570-re egy toszkán építész újraépítette, toszkán oszlopokkal, reneszánsz belső kiképzéssel. Keletről a téglazsinagóga Kazimierz középkori falmaradványainak támaszkodik. Teljes felújítása után ide költözött a kazimierzi zsidó múzeum, a megmaradt és összegyűjtött ezüstdíszekkel, fényképekkel a lengyelországi fazsinagógákról, a vallásos élet jeleneteit őrző metszetekkel, század eleji fotókkal, a tárlókban ketubákkal, tradicionális hangszerekkel. Itt jártamkor zene töltötte be a

A Régi Zsinagóga keleti és északi frontja, és múzeumnak berendezett belső terei

vastag reneszánsz falakat: az eredetileg nők számára kiképzett oldaltermekben éppen a másnapi koncertre gyakorolt az amerikai Brave Old World, a világhírű klezmer zenekar. Az előcsarnokban egy emléktáblán Tadeusz Kościuszko lengyel szabadsághős hálóját fejezi ki a házáért életüket áldozó zsidóknak.

A XVII. századból származó Popper zsinagóga ma még erősen lepusztult közösségi ház, de gyerek rajzszakkör működik benne. A mellette álló épületet és a zsinagóga felé tartó átjárót viszont pazarul újíttotta meg az egyre élénkülő idegenforgalom hatása. Kóser étterem nyílt benne, olaszos kávézóval és az emeleten az Ariel Hotellal. Az étteremben minden este történik valami, én egy izgalmas estet csíptem el, ahol a krakkói osztrák főkonzul és alkonzulja remek háromnyelvű (lengyel, jiddis és angol) műsort adott Gumpłowicz, a lengyel-osztrák zsidó filozófus leveleiből és zongorával kísért jiddis sanzonokból.

Egy krakkói gyűjtő anyagát mutatta be a Kazimierz közepén álló (ez volt az egykori önálló városháza) Néprajzi Múzeum. A tárlaton a régi Kazimierz látható, képeslapokon és fényképeken. Marek Szczenko gyűjteménye főleg régi játékokból és képeslapokból áll, a világ egyik legjelentősebb kollekcója műfajában. Ezek a képeslapok (többségüket a múlt század végén élt neves festő, Kazimierz Posadcki készítette) építészeti, vallási és etnográfiai szempontból egyaránt fölbecsülhetetlen értékek, különösen a köztük látható korabeli karikatúrákról készült reprodukciók, politikai satírához közel álló darabok. Másféle pontosságú az a kép, amelyet a krakkói főtér sarkán a Cristoforo Galéria tárlata mutatott. Artur Markowicz grafikai és festményei szintén a tízes, húszas, harmincas évek Kazimierzéből merítenek, de már az impresszionizmus ihlette elmosódó élességgel. Markowicz portréi, zsánerképei, vázlat-szerűen fogalmazott grafikai és pasztellvázsnai egyszerre szépek és idilliek, de mai szem-

mel kivehető belőlük a közös végzet előérzete is. Idehaza Rippl-Rónai készített hasonlókat, mindketten a kor legjobb párizsi – kicsit szecessziós, kicsit posztimpresszionista – festőiskolájának színvonalához tartoznak. Az alkalomra reprezentatív katalógus is készült, bár lenne sok hasonló nálunk is...

Kazimierz, zsidóság, megújulás. Vajon mennyire vágyott fogalmak ezek, és mennyire léteznek a valóság és főleg a jövő tartományában? A nagyarányú felújításokhoz kellett az a kezdő lökés, hogy 1978-ban az UNESCO fölvetette Kazimierzt a világörökség listájára. Az is kellett, hogy a krakkói Jagello Egyetem kutatóközpontja aktivizálja az amúgy újraéledt érdeklődés csatornáit. Szükség volt még az amerikai anyagi támogatásra, a város szándékára, hogy ha zsidóságát a pusztulásba küldte, megmaradt kincseit legalább utólag kibányássa, és méltón használja. Hogy megőrizze kegyelettel a lengyel polgárság egy eltűnt, jelentős szelvényének kulturális és tárgyi örökségét. Az Európai Közösség védnökségével, a nemzetközi ECOS program keretén belül és a krakkói polgárok egyetértésével a nagy múltú Kazimierz óriási jövő előtt áll. A mostantól évente megrendezendő Zsidó Kulturális Fesztivál látogatói jövőre vagy azután talán, egy mind szebben, jobban, hasznosan, de kegyelettel helyrehozott városrészbe érkehetnek.

SZILGÓ GYÖRGY

KAZIMIERZ

104

